

מהלך השיעור

• נקרא את הסיפור מתחילתו ועד המילים: "כדי להלעיג לה ולהתלוצץ בה". הסיפור מתחיל במתח בין יושבי בית המדרש ובין אישה תלמידת חכמים, שלומדת כל היום תורה ומתמצאת בכל חלקיה. הבחורים בבית המדרש רוצים להיפטר ממנה, והם מחליטים לקחת כריכה נאה מאוד, לשים בפנים דפים ריקים ולקרוא לספר "חכמות נשים". הבחורים יושבים בבית המדרש ומחכים שהאישה תגיע. היא פותחת את הספר ומגלה שכריכתו מהודרת אבל עמודיו ריקים.

• כאן יפסיק המורה את הקריאה וייתן לתלמידים תרגיל כתיבה:

– כתבו בלשון הדומה ללשונו של עגנון או בלשונכם: מה תעשה האישה בשלב זה?

• נמשיך לקרוא את הסיפור, עד המילים: "הרי שלא קיפח הקב"ה חכמתן של נשים".

מסופר שם שהאישה באה אל ביתה, ואחרי מחשבה מגיעה למסקנה שאומנם שום אישה לא כתבה ספר תורני משמעותי בדורות הקודמים, אבל בכל התקופות היו נשים בולטות, חשובות ומנהיגות. היא מזכירה את הנשים הללו:

– **בתקופת התורה:** מרים ובנות צלופחד

– **בתקופת השופטים:** דבורה

– **בתקופת המלכים:** חנה, רצפה בת איה, מיכל, אשת יונה, חולדה הנביאה

– **בתקופת הכתובים:** רות, אסתר

– **בתקופת המשנה:** יהודית, שושנה, בתו של נחוניא חופר שיחין, צפנת בת פניאל, ברוריה

– **בתקופה מאוחרת יותר (המאה ה-16):** אסנת בראזני, בתו של ר' שמואל ראש ישיבת בבל

כל הנשים שהוזכרו למדו או לימדו בדרך כלשהי הלכה, הנהגה או אפילו שירה, כלומר האישה מזכירה דווקא נשים הקשורות לדיבור, ללימוד, לחוכמה ולשירה, שהרי זהו נושא הסיפור.

כתיבה: מירב ראובינוף עריכה: חניתה לרנר

קהל היעד

חטיבת ביניים וחטיבה עליונה

משך הזמן

שלושה שיעורים

מבוא

מערך השיעור מתמקד בסיפור הקצר "חכמת נשים" מאת ש"י עגנון.¹ סיפור זה נבחר מכיוון שנחמה ליבוביץ הייתה במשך שנים רבות המורה לתנ"ך, בה"א הידיעה, ומלבד נשים לימדה גם גברים במכוני הוראה שליד הישיבות.² סיפורו של עגנון עוסק אף הוא באישה תלמידת חכמים וביחסם של יושבי בית המדרש אליה.

1 ש"י עגנון, חכמת נשים, מעצמי אל עצמי, ירושלים: שוקן, תשל"ו, עמ' 294.
מערך השיעור מתבסס ברובו על מערך השיעור של מירב ראובינוף על הסיפור "חכמת נשים" באתר "לב לדעת": <http://www.levladaat.org/lesson/4673>
הסיפור נכתב לכבודה של גב' שושנה פרסיץ. ניתן לקרוא עליה ועל פועלה כאן: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A9%D7%95%D7%A9%D7%A0%D7%94_%D7%A4%D7%A8%D7%A1%D7%99%D7%A5

2 "לא אוכל להודות לך על שנתת לעם הארץ כמוני להסתופף באווירה של למדנים ולומדי תורה ומרביצי תורה והנה גם אני בתוכם ותלמידים מקשיבים ללקחי!" (מתוך מכתב פרידה לראש הכולל בבר אילן שבו לימדה נחמה; מובא בספר "נחמה", חיותה דויטש, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2008, עמ' 276)

– תרגיל בזוגות באמצעות מחשבים:

כל זוג יחפש מקורות ברשת ויקרא על דמותה של נחמה ליבוביץ ועל דרכי פרשנותה. התלמידים יחפשו במחשב תמונות מתאימות (לאו דווקא תמונות שלה, אלא חפצים סמליים וכד'), ייצרו קולאז' של דמותה וידפיסו אותו בצבע. כל זוג יסביר במליאה ממה מורכב הקולאז' שיצר, ומה משמעותן של התמונות שבחרו להבנת דמותה של נחמה ליבוביץ.

- * בכיתות שבהן אין אפשרות לעשות את התרגיל באופן זה, אפשר להביא לכיתה מידע ביוגרפי על נחמה ליבוביץ וליצור קולאז'ים מעיתונים צבעוניים.
- בשלב זה נמשיך בקריאה עד סוף הסיפור, ולאחריו נערוך דיון:
 - מהו הפתרון שנתן עגנון למיצוי יכולות האישה?
 - האם אתם מסכימים עם פתרון זה? מה השתנה מאז כתב עגנון את הסיפור?
 - איך אתם משלבים לימוד תורה בחייכם?
 - איך אתם רואים את עצמכם בעתיד משלבים לימוד תורה או קריירה עם חיי משפחה?
- במהלך הקריאה או בסופה ישלב המורה ניתוח ספרותי של היצירה:

מילים מנחות:

- סמנו מילה מנחה בקטע המתחיל במילים: "אישה אחרת הייתה מטיחה דברים כלפי מעלה" ומסתיים במילים: "נתברכה בבינה יתרה" (השורש החוזר פעמים רבות הוא השורש ב-ר-ך).
- מה משמעות המילה הזאת בהקשר שבו נכתבה?
- סמנו מילה מנחה בקטע המתחיל במילים: "נכנסו בניה הקטנים ומצאוה בוכה" ומסתיים במילים: "שכן דרכו של תינוק, אתה נותן לו דבר מתוק והוא מבקש יותר" (השורש החוזר פעמים רבות הוא השורש ס-פ-ר).
- מה משמעות המילה הזאת בהקשר שבו נכתבה? מה משמעותה לסיפור כולו?

ארסופואטיקה:

בהמשך לגילוי המילה המנחה מהשורש ס-פ-ר, כדאי להתייחס לכמה אמירות ארסופואטיות שמכניס עגנון, כגון: "שסיפורים טובים מלמדים את מספריהם", או "ועדיין היו התינוקות מבקשים לשמוע עוד, שכן דרכו של תינוק אתה נותן לו דבר מתוק והוא מבקש יותר".

חריזה:

בשלב מסוים עובר עגנון לחרוזים, ואנו יכולים ממש לשמוע את האם המספרת:

- כך הייתה יושבת עם הילדים
- ופיה מושך כל מיני מגדים
- על מה שהיה ועל מה שעבר
- ואתכם הסליחה אם שכחתי דבר
- וכל סיפור נחמד וכל סיפור נעים
- ודבריה יידי בנחת נשמעים...

מבנה מעגלי:

קטע הסיום של הסיפור מקביל בצורה הפוכה לקטע הפותח את הסיפור:

לעומת הספר היפה מבחוץ וריק מבפנים שהכינו לה הבחורים בתחילת הסיפור כדי לצחוק לה, ולא כדי לקרוא בו, על ספריה כותב עגנון כך: "ולפי שהספרים שכתבה נאים מבפנים ונאים מבחוץ חשקה נפשם של בנים לקרות בהם".

ונקמתה בבחורים: "שמותיהם בלבד תפסו כל אותו הכרך שעשו חובשי בית המדרש"; "גדלו הבנים והצליחו בחכמה ובדרך ארץ, ומכאן לחכמת התורה..."

בניגוד לחובשי בית המדרש, שחלקם לא התנהגו כלפיה בדרך ארץ, למרות שכביכול עסקו בתורה - "יש שהיו מתייקרים בה ומגידיים שבחה, ויש שהיו עיניהם צרות בה ואומרים לא נאה תורה לנשים" - הבנים "היו מייקרים את אמם ומשתבחים בה", על אמם הם קוראים את המקרא: "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה, ואומר חכמות נשים בנתה ביתה".

- נערוך בכיתה דיון על שם הסיפור:

"חכמות נשים" - עגנון אינו קורא לגיבורת סיפורו בשם, מכיוון שהוא מתייחס בסיפורו יותר לרעיון, לבעיה, לדיון בשאלות: מהי באמת חוכמת הנשים? לאן הן צריכות לכוון את כישרונותיהן? האם לתורה או לדברים אחרים?

האם "חוכמת הנשים" מיועדת רק לתפקידיהן המסורתיות, שמשפיעים בעיקר על בני-ביתן, או שעליהן לממש את כישרונותיהן גם במרחבים שנחשבו "גבריים" בלבד בתקופה שבה כתב עגנון את הסיפור, כגון חידושי-תורה?³

3 יכול להיות ששאלת הדיון נראית תמוהה במאה ה-21, כך שדיון זה הוא לשיקול-דעת המורה - הן ביחס לעבר והן ביחס להווה.

אפשר לראות את סיומ הסיפור בשתי דרכים:

מהצד האחד -

הפתרון שנותן עגנון הוא הכוונת האישה להשתמש בכישרונותיה בתוך ביתה, להנחיל לבניה את סיפוריה ולחנכם. לפיכך בסוף הסיפור הוא חושף את הפסוק: **"חֲכָמוֹת נָשִׁים בְּנֵתָה בֵּיתָה; וְאוֹלַת בְּיָדֶיהָ תִּהְרָסְנִי"** (משלי יד, א).

לכן ספר "חכמות נשים" שהכינו הבחורים, שמיועד לחידושי תורה שכתבו נשים, הוא ריק, ואילו ספר הסיפורים שכתבה האישה לצורך חינוך הבנים מלא עד אפס מקום.⁴

ראייה זו של סיומ הסיפור יכולה להתאים לדמותה של נחמה ליבוביץ, כי למרות שהפכה למודל נשי נערץ של תלמידת חכמים התנגדה לפמיניזם ואמרה: "מעולם לא חסר היה לי דבר כאישה, ולא מפריע לי לשבת אחר המחיצה בבית הכנסת... אני לא בעד ונגד משהו מפני שאני אישה, אני בעד או נגד משהו מפני שאני חושבת שזה בעד או נגד רצון הבורא".⁵

מהצד השני -

"סיומ הסיפור חושף את הביקורת של המחבר המובלע כלפי יחסם המתנשא של יושבי בית המדרש אל האישה. הגברים, שלא רצו את האישה בקרבתם, זלזלו בכישוריה וביכולותיה והשחירו את פניה, יוצאים כשידם על התחונה. גיבורת הסיפור אומנם יוצאת מבית המדרש ולא שבה אליו, אך בה בעת היא נכנסת לטריטוריה גברית אחרת - הכתיבה. באמצעות כתיבתה החלוצית היא מבקשת למלא את הדפים החסרים בספר ובכך ליצור מסורת של כתיבה נשית בעלת ערך והשפעה. היא מצליחה בתוכניתה והופכת את חוכמתה לסיפורים ולספרים רבים, ובכך מפריכה את תפיסתם השוביניסטית של הגברים שלפיה חוכמתה של אישה נאה מבחוץ וריקה מבפנים. בכתיבתה היא מערערת על הסדר החברתי הגברי ויוצרת דיאלוג מחודש עם הטקסטים הישנים השייכים לקנון היהודי המסורתי, ובכך מטעינה אותם במשמעות חתרנית ורב-קולית. דפי ספרה מתמלאים עד אפס מקום, נאים מבחוץ ונאים מבפנים - מהודרים בחיצוניותם ושופעים חוכמה בתוכם.

הסיפור 'חכמת נשים', שפורסם יותר משלושים שנה לאחר פרסום הסיפור 'אגדת הסופר', מעיד על התחזקות תפיסתו הפמיניסטית של עגנון בנוגע למקומן של נשים במרקם החברתי והתרבותי. עגנון מעודד את כניסתן למרחב הכתיבה הגברי ורואה את החשיבות שבכתיבתן".⁶

גם ראייה זו של הסיומ יכולה להתאים לדמותה של נחמה ליבוביץ, כי למרות ענותנותה היא אכן שלטה בתורה שבכתב, בפרשנות ובדברי חז"ל, פרסמה גיליונות של שאלות על פרשת השבוע ואף כתבה ספרי פרשנות שזכו להצלחה רבה.

ארמזים:

בסיפור זה ישנם ארמזים רבים.

הצעה לפעילות:

בקבוצה קטנה אפשר לשחק את משחק הזיכרון.

כל תלמיד יקבל כרטיס (נספח) - מחצית מהתלמידים יקבלו כרטיס עם הארמז שבסיפור ומחציתם יקבלו כרטיס עם המקור.

יש להוציא שני תלמידים, וכאשר הם נכנסים הם מבקשים מתלמיד אחד בכל פעם לקרוא את הכתוב בכרטיס שלו ולהסביר מה שהבין ממנו.

כל אחד מהמתחרים מנסה להתאים בין שני כרטיסים ולקבל לידידיו כמה שיותר זוגות.

בכל פעם שאחד מהמתחרים מקבל "זוג", המורה קורא את ההסבר מתוך הטבלה (שבנספח) ומרחיב.

4 ראובינוף, מירב: התשתית המקראית והמדרשית לסיפור חכמת נשים / עגנון, מתוך [אתר האינטרנט של בית עגנון](#).

5 חיותה דויטש, "נחמה" ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2008, עמ' 252.

6 על פי קורן-מיימון, יאיר: דמויות נשים וייצוגן ביצירת ש"י עגנון, עלון המכללה האקדמית חמד, כרך י"ד, עמ' 7-8.

הצעות לסיום השיעור:

1. נביא את השיר "רשות" / סיון הר-שפי

רְשׁוֹת

סיון הר-שפי

אֶת הַמְּלִים שְׁאֲמַרְתִּי הַיּוֹם
לֹא בְקִשְׁתִּי מִלְּפָנֶיךָ
וְרָאִיתִי נוֹפִים לֹא שְׂאוֹלִים מֵעִמָּךְ
וְהָאוֹטוֹבוֹס צְפוּנָה הֵלֶךְ וְהִתְרַחַק מִירוֹשָׁלַיִם
וְעַם זֹאת הָיִיתִי בְּחֶצֶר קִדְשֶׁךָ
וְנִרְדַּמְתִּי עַל סִפְסָל-הַגֶּן
וְכָל הַדְּבָרִים שְׁאֲמַרְתִּי הָיוּ שְׂמֵךְ
וְכָל הַנוֹפִים שְׁרָאִיתִי - פְּרוֹשׁוּ

אין צורך לנתח את השיר באופן מדוקדק, אלא לדון באופן שבו הדוברת בשיר מתבוננת בנופים (בטבע ובעולם) ברגישות, ורואה בטבע את מי שמבאר ומפרש את גדולתו של ה', בבחינת "מה רבו מעשיך". מתוך כך, ניתן לקשור את השיר לדרכה הפרשנית של נחמה ליבוביץ, שדגלה בקריאה רגישה, שבאמצעותה ניתן להבחין בדקויות של הטקסט, ומתוך כך לפרשו.

2. מה יכול הספר שלי?

נחזור לתרגיל כתיבה שבו פתחנו את השיעור ונשווה אותו לפתרון שנותן עגנון - הכוונת האישה להשתמש בכישורונותיה בתוך ביתה, להנחיל לבניה את סיפוריה ולחנכם.

- מה דעתכם על הפתרון של עגנון?
- לו הייתם כותבים ספר בשם "חכמת נשים", מה הוא היה מכיל?

להרחבה אפשר לצפות עם התלמידים [בסרטון על דרכה הפרשנית של נחמה ליבוביץ](#), בהפקת הספרייה הלאומית.

נספח:

משחק זיכרון עם ארמזים

משמעותו	המקור	הארמז בסיפור
<p>אשה אמידה ממעמד גבוה. אישה זו חשוכת בנים הייתה, ולפיכך ייתכן שעסקה בדברים חשובים אחרים, וגדולתה קשורה למעשיה. מהפסוקים עולה שמדובר באישה פעילה ויוזמת, מציעה את האירוח, בונה עליית גג, לוחמת על השבת בנה לחיים.</p>	<p>"וַיְהִי הַיּוֹם וַיַּעֲבֹר אֶלְיִנֹּשֶׁעַ אֶל-שָׁנָיִם, וְשֵׁם אִשָּׁה גְּדוּלָה וַתִּחַזְקֵהוּ, לֶאֱכֹל-לֶחֶם; וַיְהִי מִדֵּי עֶבְרָה, יָסַר שָׁפָה לֶאֱכֹל-לֶחֶם". (מלכים א' ד, ח)</p>	<p>אישה גדולה... הייתה בעיר.</p>
<p>רמז מטרים לנושא שבו יעסוק עגנון בהמשך הסיפור, והוא: אפשרות כתיבה של חיבור תורני בידי נשים.</p>	<p>שרה בת-טובים (שמה נהגה: "שֹׁרָה בַּסַּטוּיָבִים"), סוף המאה ה-17 - ראשית המאה ה-18), מחברת שניים מספרי התחינות הנפוצים ביותר בקרב נשות יהדות אשכנז.</p>	<p>אישה גדולה בת טובים הייתה בעיר.</p>

משמעותו	המקור	הארמז בסיפור
<p>הדבר מביע את הזלזול שיש לחובשי בית המדרש באפשרותה של האישה ללמוד תורה.</p>	<p>1. "דתני ר' חייא אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים". (בבלי, כתובות נט ע"ב)</p> <p>2. "שאלה אישה חכמה את רבי אליעזר: מאחר שמעשה העגל שווין מפני מה אין מיתתן שווה? אמר לה: אין חכמה לאשה אלא בפלך, וכן הוא אומר וכל אישה חכמת לב בידיה טוו". (בבלי, יומא סו ע"ב)</p>	<p>לא נאה תורה לנשים שאין אישה אלא לבנים ואין חכמה לאישה אלא בפלך.</p>
<p>כפי שאומרים המלאכים למשה במדרש: "מה לילוד אישה ביננו?", ואינם רוצים לתת לו את התורה, כך אין יושבי בית המדרש מבינים מה לאישה ביניהם, ואינם רוצים לתת לה ללמוד תורה בבית המדרש.</p> <p>וכפי שלבסוף המלאכים "הודו לו", כלומר השתכנעו בכך שצריך "לתת לו את התורה", כך בסיום הסיפור תמצא גם האישה פתרון מסוים ללימוד התורה שלה.</p>	<p>"ואמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבנו של עולם, מה לילוד אשה ביננו? אמר להן: לקבל תורה בא... מה כתיב בה לא תרצח לא תנאף לא תגנב, קנאה יש ביניכם, יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו". (בבלי, שבת פח, ע"ב)</p>	<p>ריננו עליה יושבי בית המדרש ואמרו: "מה לאישה בתוכנו?"</p>
<p>כלומר ככל שיש לו יותר ספרים חוכמתו יותר גדולה.</p> <p>לפיכך היא רגילה לבוא לבית המדרש ולמשמש בספרים. למשמש זהו ביטוי למשהו מוחשי, כפי שאדם ממשמש בכיסיו. והיא כביכול נוגעת בספרים, אך לא ממש לומדת מהם.</p>	<p>אמרה של יצחק קנפנטון: רב, רופא ומתמטיקאי, בן המאה ה-15.</p>	<p>אין חכמתו של אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעים.</p>

משמעותו	המקור	הארמז בסיפור
<p>יש כאן ביקורת חריפה של עגנון על הבחורים, שעושים עצמם לומדים בקול גדול, אבל בצורה חיצונית ולא אמיתית, רק כדי לעשות רושם על הבריות, אבל כאשר הם רואים את רצונה הכן של האישה בלימוד הם מזלזלים. והאישה, בעצם היותה בבית המדרש, "הייתה מגידה להם פשעים".</p>	<p>"עקיבא או' המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות ועושה אותו כמין זמר אין לו חלק לעולם הבא" (תוספתא מסכת סנהדרין [צוקרמאנדל] פרק יב).</p>	<p>הייתה מגידה להם פשעים שעושים את התורה כמין זמר, ומראים עצמם לומדים להטעות את הבריות שיהיו סבורים שהם עוסקים בתורה.</p>
<p>כמו שבמשכן הכול היה מהודר כך מנסים הבחורים לשוות לספר מראה חשוב וקדוש, הם עושים אותו גדול כמו גמרא, וחוקקים עליו באותיות של זהב: "ספר חכמות נשים". מראהו המהודר של הספר בא כמובן להנגיד אותו בצורה קיצונית לתוכנו: חבילה של דפי נייר ריקים. וזאת כדי "לומר לך שכל חכמתה של אשה נאה מבחוץ וריקה מבפנים", להראות ששום ספר חשוב לא נכתב בידי אישה, ואולי יש כאן רמז לכך שעדיף לאישה להתרכז ביופייה החיצוני ולא להתעסק בתורה.</p>	<p>"וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵתֶם זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֶׁת: וְתִכְלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְנֹשֵׁא וְעִיִּים: וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים וְעֹצֵי נְטָיִים." (שמות כה, ג-ה)</p>	<p>קשור לנו ניירות אלו בעורות אילים מאדמים, בטבלאות של עץ וחוקק על הגב ספר חכמות נשים.</p>

משמעותו	המקור	הארמז בסיפור
<p>כאן נכנסים לתמונה בניה של האישה והיא הופכת מאישה לאם.</p>	<p>מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן הדא הוא דכתיב (ירמיה לא) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו, וכתיב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' וכתיב (שם) ויש תקוה לאחריתך נאם ה' וישבו בנים לגבולם". (איכה רבה [וילנא] פתיחות)</p>	<p>נכנסו בניה הקטנים ומצאוה בוכה התחילו אף הם בוכים... נתגלגלו רחמיה על בניה.</p>
<p>האם מוכשרת מאוד ומספרת סיפורים מז'אנרים רבים.</p>	<p>"אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות וגימטריא ממשלות כובסין ממשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים".</p>	<p>ישבה וסיפרה כל מה שנתן הקב"ה בפיה: סיפורי הימים ומעשי חכמים, שמים וארץ, שמש וירח, תנין ואדם, חי וצומח, שיחות עופות ושיחות דקלים, משלי הבריות, משלות ומשלים.</p>
<p>הפתרון שנותן עגנון הוא הכוונת האישה להשתמש בכישרונותיה בתוך ביתה, להנחיל לבניה את סיפוריה ולחנכם.</p>	<p>"חֲכָמוֹת נָשִׁים בְּנִתָּה בֵּיתָה; וְאֵלֶּת בְּיָדֶיהָ תְּהַרְסֶנּוּ". (משלי יד, א)</p>	<p>ואומר חכמת נשים בנתה ביתה...</p>